

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 17

15 Դեկտեմբեր 1892

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ.

ՃԻՎԵԼԷԿԵԱՆ

Պայք Ար Ճառտեւի Թիւ 20

1892

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ՄԻ ՔԱՆԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ (Շաբ. Է- Քերշ) — Յ. Վ. Բ:

2. ՅՍ Ա. ԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆ. — Յ. Վ. Բալբաշ:

3. ԱԿՆԱՐԿ Ս. Բարսղի «Վեցօրեից» վրայ. — Ս. Վ. Ն:

4. ԿԵԱՆՔ ԲԱՌԻՅ (Շաբալյարուքիւն) — Թ. Թերչեան:

5. ՎԷՍԹՄԻՆՍԴՐԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ս Մ Ս Ե Ս Յ

Երրորդ Տարի

ԹԻՎ 17

15 Դեկտեմբ. 1889

ՄԻ ՔԱՆԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՌԱՂԴԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՂԲԱՅ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԱԼ ՄԱՏԵՆԻ ՄԸ ԱՌԹԻՒ

(Շար. և վերջ)

Աստ կը վերջացընենք Պ. Տոմէ Վարժէի խիտ իմաստասիրից և խորիմաց մատենին մասնական վերլուծութիւնը, մատենան՝ որոյ ընթերցումն կարի չա՜նեկան, կը պահանջէ որ ծանր ծանր՝ հանգարտ մտօք և մատիտ ի ձեռին ըլլայ Վասն զի, անսաղիւս դրական երկատիրութիւն մը լինելովն հանդերձ, բուն այսպիսի վերացեալ նիւթ մը չկրնար վեր ի վերոյ և արագ արագ կարգացուիլ: Բայ տասի, Դպրոցի լեզուին արուեստական բառերն ոչ այնքան զիւրին առ խմանալ են, և մասնաւորին թէև ըստ կարելոյն ջանացեր է այդ անսեղութեանց առաջին առնուլ և խրթին ու մթին բառերու դիւրանա մեկնութիւն տալ, այսու հանդերձ ինքն ալ անկ մը կը խոստովանի թէ «յարդ 175 մեկնութիւն տուին քորճիլ Իմացաբէնան (intellect agent) հոչա-

կաւոր տեսութեան վրայ, որ աֆնչափ հոգ պատճառեց Աքոլաս տիկեանց. եւ մերինն ալ 176դը պիտի ըլլայ»

Դ

Այս մեր արդէն երկար յօդուածին վերջ տալէն յառաջ, կ'ուզէինք երկու մասնակի գիտողութիւններ ընել իւր վարդապետական մասունին ինչ ինչ կէտերուն վրայ:

Առաջինը կը վերաբերի Քարթեզեան հոգեկրօնութեան, զոր՝ կարծենք թէ կը համադրուէ նիւթապաշտ զրականութեան հետ: Իւր պարբերութեան մի անդամէն աֆնչա կ'իմացուի թէ տւելի յարգանք կը տաժէ զէս առ Քարթեզականութիւն: Ահաւասիկ իւր խօսքերը.

«Դրական փիլիսոփայութիւնն կ'ուզէ որ մարդս լոկ նիւթ եւ զգայարանք ունենայ. իւր մարդկային հոգեբանութիւնն՝ շատ անգամ անանային հոգեբանութիւն է: Քարթեզեան հոգեկրօնը այդ պիտի չհաշտուի, կ'ուզէ զմեզ բոլորովին միայն եւ հոգի ընել, իւրաքանչիւր ոք հեշտաւ կը հերքէ միւսին ծայրայեղութիւնները եւ ինքն ալ անամէջ հոգեբանութիւն մը կու տայ: Իսկ մեր պարզած վարդապետութիւնն այս երկու ձգտումները իրարու հետ բոլորովին կը միաբանէ եւ այլն.» (էջ հեղինակին 137-138.):

Ի պատիւ քարթեզեան հոգեկրօնութեան աւելի որոշ եւ աւելի բացայայտ բան մը տեսնել կ'ըղձայինք: Իւր վարդապետութեան ընդհատ եւ անբաւական լինելն՝ մոռցնելու չէր ճշմարտութեանց աֆն կարեւոր մասը՝ զոր կը բովանդակէ, եւ ոչ ալ այն ծառայութիւնները՝ զորսի սկիզբն դարուս, մասոյց հոգեկրօնական փիլիսոփայութեան, Լոքի եւ Գոնտիլեսքինոր-զգայաւորութեան (nèo-sensualisme) զէմ մաքառելով: Այժմ սովորութեան կարգ անցած է Քարթեզեան պարօրը պատասխանատու բռնել արդի զգայաւորութեան երկու ազանդապետաց մոլորութիւններուն, Քանթի դատողականութեան եւ Հումբի սկեպտիցական, եւ եթէ չեմք սխալի միւսի կ'իմացուի հեղինակին իսկ իրեն վերագրեցին: Ասոնք ցաւալի ծայրայեղութիւններ են յորոյ պարտիմք զգուշանալ:

Մեր երկրորդ գիտողութիւնն բոլորովին ուրիշ կարգի է: Այդ խնդիրը կարծիքի մը վրայ է՝ զորմէ վէճ յարուցանելը կարծեմք թէ օրինաւոր է. զոր հեղինակն ալ իրաւունք ունի պաշտ-

պոնիւ գիտական պատճառներով: Բայց մատենագիրը այդ իրաւունքէն անդին կ'անցնի երբ այն կարծիքը կը ներկայացընէ ուղղափառաց իրրեւ պարտաւորիչ վարդապետութիւն:

Այդ կարծիքն է՝ մարդկեղէն բարբառոյն Աստուծոյ մասնաւոր եւ գերմական եզմանաւ նախամարդոյն յայտնուած լինելը: Թէպէտ եւ մատենագիրն՝ աը Պոնալտի եւ աւանդական դպրոցի չափ յառաջ չերթար, բայց կը կարծէ թէ կաթողիկէից համար ինչոյն երկրայութիւն չվերցուներ երբ կ'ըսէ թէ «Ստոյգ է որ Աստուած առաջին բարբառը՝ գէթ իւր էական տարերւը, մարդոյն տուաւ»:

Ինչէն ստոյգ է այս թէ կարելի, ճշմարտանման, հաւանական իսկ ըլլայ, եթէ կ'ուզէք, հաւանութեան կարծիք մի է որ կրնայ ճատագոյնել: Բայց ստոյգ՝ Ո՞ր հայրախօսական կամ՝ աստուածաբանական հեղինակութեան վրայ կը հիմնուի այդ ստուգութիւնն: Անշուշտ, Աստուած կարող էր զԱզամ չափահաս ոտեղծել բարբառոյ նկատմամբ, ինչպէս հասակի եւ քառուածքի համար եւ այլն: Բայց այս կարծիք է եւեթ: Շահէ՛կէն՝ դա՛նի փչելովն՝ Աստուած նախամարդոյն տուաւ իմացականութեան եւ մտաց լրումը՝ զոր աստուածային յատկագիծը կը պահանջէր: Ահ ինչ որ ստոյգ է ոչ միայն ուղղափառաց այլ նաեւ բոլոր անկեղծ աստուածաբանից համար: Աստուած զմարդ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ բաղադրած ըլլալով, բոլոր ուրիշ կենդանեաց հետ իրեն տուած էր, զգայութեանց գործարաններով, այն զգայական լեզուն՝ որ պարզապէս կը համապատասխանէ զգայական ճանաչողութեան, իմացականութիւն ալ ունենալով մարդն կարող էր, առանց մասնաւոր յայտնութեան, անցնիլ յողաւոր եւ արուեստական լեզուի:

Ապաքէն կրնայ որ այդ կարծեաց դէմ մտքառիլ: Բայց պատճառաբանութիւնը՝ որուն վրայ կը յենու, մեզ բանական կը թուի հաստատելու համար թէ, ի բացակայութեան միաձայնութեան Հարց կամ որոշման ինչ ժողովոյ, իր պաշտպանած կարծիքը ազատ կարծեաց դասակարգէն դուրս չեկնէր:

Ի բաց առեալ այդ գիտողութիւնները, մեր գիտնական մատենագիրն կարեւոր երկասիրութիւնը ամենայն մասամբ արժանի է ջերմ ընդունելութեան եւ մեծի զարմացման:

Յ. Վ. ԲՕԼԱԹԵԱՆ

ՅՍՏԱԿԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այս խոստմնայիր եւ սթափեցուցիչ բառն, ճշդիւ խօսելով, ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ չափազանցութիւն բնական կարողութեան մը՝ զոր մենք ամենքնիս ալ քիչ չատ ունինք։ Այս կէտիս վրայ ծանրանալու հարկ չկայ, զի ամէն մարդ գիտէ թէ խորագիմայութեամբ անհատի մը բնաւորութիւնը ճանչնալ, նորա արտաքին տեսքէն՝ մեզ համար օգտակար կամ սաղակաւքեր ըլլալիքը հետեւցընել, յատկութիւն մի է զոր ամենքնիս փոքր ի չատէ ունիմք եւ վարժութեամբ կը կատարելագործեմք։ Այս յատկութիւնը ի գործ դնելով է որ ուստիականական պաշտօնեայք ոմանք զարմանալի հոտառութիւն կ'ունենան եւ իրենց փնտռած մարդը կը կռահեն որպիսի եւ իցէ զգետտի տակ որ ծպտած ըլլայ։

Այսպիսի յատակատեսութիւնը նկատմամբ ներկայի շատ լաւ կը հասկնանք, բայց անցեալին, եւ, մանաւանդ, սպառաշուն համար ալ կրնայ արդեօք տեղի ունենալ։

Այս խնդիրը քիչ մը ուսումնասիրել կ'ուզենք, առանց զայն լուծելու յաւակնութիւնն ունենալու, եւ այս նպատակաւ մեզ իբր օրինակ կ'առնունք յարապակէ օրիորդ Վիգայի արարքը՝ զոր եւրոպական լրագիրներէն ոմանք յանչափս կը դովնն։

Հոս հետազօտելու երկու բան կայ, յատակատեսութեան իրողութիւնը ըստ ինքեան, եւ նորա գործելու եղանակը։ Նախ եւ յառաջ ըսենք թէ բնական կարողի երեւոյթի մը վրայ է խնդիրը եւ ցարդ տեսնուածներն անոր սահմանէն անդին չեն անցնիր։

Ինչ որ զօրիորդ Վիգա միւս այլ յատակատեսներէ կը զանազանէ, այն է թէ, իւր յայտարարութեանց մէջ թէեւ չազակրատութիւն գտնուի, սակայն իւր գործողութիւնքն զերծ են անտիւ Նա՝ թէ իւր տեսածը եւ թէ՛ չտեսածը մի եւ նոյն անկեղծութեամբ կը զրուցէ, եւ այս՝ ճշմարտութեան ժխտական մը նշանն է, զոր շատերը չունին։ Բաց աստի, այս յատակատեսն յարթութեան կը խօսի, օրիորդ Վիգա քնաչըջիկ չէ բնաւին, եւ զինքը քնացընել խիստ չաջողեցան, եւ քեզ հետ խօսակցելով է

որ կը ձեռնարկէ իւր մասնագիտութեան երկու փորձերը կատարել, փոխանցութիւն մտածութեան եւ յատկատեսութիւն։ Առաջինը ի թէստորոն կը կատարէ, երկրորդը՝ առանձին խօսակցութեան մէջ։

Փոխանցութիւնն մտածութեան, իրրեւ իրողութիւն, ունեցաւ թէ՛ կուսակիցներ եւ թէ՛ հակառակորդներ։ Մտածութեան փոխանցման հակառակող անձանցմէ ոմանք զայն ի յառաջագոհէ, անհնարին կը կարծեն, ասոնց հետ վիճաբանութիւնն իմաստասիրութեան սահմանին մէջ մնալու է. իսկ միւսերն կ'ըսեն թէ մենք զայն հաստատած չենք, մեզի համար անորոշ է այն։ Ուրանալ է այս այնպիսի ստորադասութիւն մը որ զօրաւոր ապացոյցներու վրայ հիմնուած է։ Օր. Վիգայի ըրած փորձերու իրականութիւնն չկրնար ուրացուիլ. զի այդ փորձերը կը կատարէ առաջի խումն բազմութեան, դիչեր ու ցերեկ, եւ այնպիսի մարդկան առջեւ՝ որք կուսակցական ոգւով հակառակորդ հանդիսացեալ, միշտ խճրճելու առիթ կը փնտռեն առանց սակայն յաջողելու։ Աւելի հետաքրքրական է իւր գործելու եղանակը։

Ի թէստորոնի, տեսանողն կը ներկայանայ ընկերակցութեամբ միջնորդի մը՝ որ իւր եւ հանդիսատենին մէջ զօդ միութեան է. այդ միջնորդն՝ հրատարակական փորձի մը յաջողութեանը համար հարկաւոր է. բայց սակայն իւրաքանչիւր ոք, խուն ինչ փորձառութեամբ, կարող է միջնորդի դերը կատարել։ Իւր փորձերու սոնխարդախութեան լաւագոյն երաշխաւորութիւնն է այս։

Յստաջուց պարտաւորեալ խօսք կամ նշան մը չկայ ընդ մէջ տեսանողի եւ միջնորդի, տեսանողին աչացը վրայ կապուած է սեւաւ թաւշի կտոր մը, միջնորդն ալ չխօսիր Եթէ սակայն ուղէք բոլոր արտաքին ազդեցութիւնը հեռացնել, ականջաց գերզգայութեան. դէմ զգուշութիւններ ձեռք առնուլ, կրնաք ձեր ուղածը թղթոյ վրայ գրել։ Եւ հաղիւ թէ միջնորդն ձեր ուղածը կը ճանչնայ, յայնժամ յատկատեսն կը գործադրէ նոյն ընդ նոյն ձեր մտածութեան քանակութիւնը, ձեզ կը նկարագրէ ձեր ըմբռնման ձեւն ու եղանակը։

Այդ գործողութեան եղանակը աւելի հեշտեաւ կ'ըմբռնուի քան թէ կը բացատրուի։ Տեսանողի եւ միջնորդի ստացած մեծ վարժութեամբ, սորա ուղեղին բոլոր կամեցողութիւնն անոր ուղեղին մէջ կը տպաւորուի։ Յստակատեսն՝ կամաց հարուածի մը պէս բան մը կը զգայ, եւ մի եւ նոյն ժամանակ, իւր երեւ-

ակայութեան մէջ կ'ընդունի կատարուելու իրին պատկերը: Այս կը նմանի առանց թելի բանող հեռագրական համաժամանակ գործեաց: Այո՛, այդ տեսութիւնն դեռ միթիւն է, բայց հեռաձայնի տեսութիւնը ալէկ զիտենք արդեօք: Անդիտանալը շատ անգամ յանձն առնելու եմք, գիտնալու լաւագոյն պայմանն այս է:

Այսպիսի գործողութեան եղանակաւ, պէտք է որ տեսանողն բոլոր ուշադրութիւնը ամբողջաբար ըլլայ իրեն հաղորդուելի կամ մեղմութիւնը ընդունելու համար, եւ այսմ կը ծառայէ սեւ թաւշի կտորը, որ չըջափիւռ աշխարհէն զինքը կը դատէ եւ միտքը ամբողջելու կը ստիպէ: Եթէ թաւշը վերցնես, յստակաւն անկիւն մը կը քաշուի, կամ աչքերը կը դոյ՛շ լաւ եւս կ'ըզխանալու համար: Եւ եթէ նա ցրուած եւ անմտադիր դատուի, փորձերն չեն յաջողիր եւ կամանկատար ելք մը կ'ունենան:

Եթէ տեսանողին հարցուելու ըլլայ թէ այդ փորձը ինչո՞վն էր դնահատէ, կ'ըսէ թէ ասիկայ դժուարութիւն մը չունի, քիչ մը ուշադրութեան պէտք է, եւ զրէ թէ կը կարծէ որ ամէն մարդ, սակաւ ինչ վարժութեամբ, կրնայ իրեն պէս կատարել:

Բայց ինչ որ Օր. Վիգա աւելի կը յարգէ, ինչ որ աւելի հակամիտութեամբ, աւելի իմացականութեամբ կը գործէ, յստակատեսութեան փորձերն են որ իւր եւ խնդրողին միջեւ կը կատարուին:

Աստ, անհաւանք աւելի բազմաթիւ են, եւ ոչ առանց առերեւոյթ պատճառի: Շատ մը չաղակիրասնոր տեսնուած են ցայժմ եւ արուեստին համբաւը ազարտած են. մարդը շատ անգամ խաբուելով, հոսի ուրեմն բանի մը այլեւս հաւատ չընծայեր:

Երբ Օր. Վիգային բան մը հարցունէք ձեր անցեալին կամ ներկայ վիճակին նկատմամբ (տպագոյն սոստ եւ այժմ մէկ զի թողունք), իսկոյն ձեր ձեռքը իւր ձեռաց մէջ կ'առնու եւ ձեզմէ յառաջ եկող թրթռումները կը զննէ ընդ երկար, եւ այսպէս ձեր մտքիդ հետ, ձեզի հետ կը նոյնանայ: Եւ որպէս զի այդ նոյնացումն կատարեալ ըլլայ, պէտք է որ նախ հաւանիք ձեր միտքը կարգաւորուելու, եւ երկրորդ՝ որ այդ ձեր վստահութիւնն անկեղծ եւ անխաղախ ըլլայ:

Կը պատահինք աստ գաղտնիքի բնական օրինաց, որ իւրաքանչիւր իմացական էակի բաժինն է: Մենք կարող եմք չթուղ որ մեր մտաց թափանցեն, եւ լայնամ յստակատեսուն իւր արամածանօթութիւնը կատարելու համար լոկ մեր անձնաւու-

րութիւնը պիտի ունենայ, նաեւ թափանցելու թողլով իսկ, կրնամք, եթէ ոչ խաբել, գէթ մոլորեցընել յստակատեսը, իրեն սխալ հետք մը ցուցընել, պատրանքը իրականութիւն կարծեցընել, չինծու եւ երեւակայական վարք մը իրական կենցաղի տեղ անցունել: Եթէ այդ չինծու վրպասանութիւնն արուեստով յօրինուած ըլլայ, եթէ, դժուարին բան, քու կերպարանացդ վրայ, քու ամբողջութեանդ մէջ, քու արեանդ իրեն հաղորդած տպաւորութեան մէջ, քու ձեռքիդ սեղման մէջ անհամաձայնութեան տարերք իրեն չընծայուն, յստակատեան փոքր ի շատէ հաւատարմութեամբ քեզ կը պատմէ քու անձիդ վրայ յերիւրած վրպասանութիւնդ եւ այդ չինծու գոյութեան զծաղրութիւնը քեզ կը նկարագրէ:

Բայց այս բանս խիստ հազուադէպ է: Մեր անձնականութիւնն այնպիսի բան մի է որ չենք կարող զայն բոլորովն ծրար տել, ինչպէս որ ամենէն լաւ յաջողած խաբէութիւնն ալ սրտտես ոտտիկանի մը խուզարկութենէն չվրիպիր: Յստակատեան անհամաձայնութիւն մը պիտի տեսնէ մեր անձնաբերութեան իրեն ըսածին եւ նորա ի մեզ կարգացածին մէջ, եւ անհերքաշնակութեան մը յանդերձ, խորհուրդ հարցընողին պարզապէս զայն պիտի յայտնէ ըսելով թէ «Դուք կ'ըսէք որ այս բանն էք, եւ սակայն, ինձ չթուիր թէ դուք զայն ըլլաք»:

Շատ դժուարին է մեր ներքին էութիւնը ծածկել, որ այսպէս ըսելու համար, մեր մարմնոյ ամէն ծակտիքներէն դուրս կը ցայտի եւ միշտ փոքր ի շատէ զմեզ կը մատնէ:

Այս բանս անցեալին յստակատեսութիւնը կը մեկնէ, որ երկու տարերէ բաղկացեալ է: Մին, մեր երեւակայութիւնն է՝ զոր կը թողունք որ յստակատեսին հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնէ, միւսը՝ մեր անձնականութիւնն է որ զոգցես մեր ամէն զործարանաց վրայ կերպով մը նկարուած է: Ուստի մենք ենք որ, զիտակցութեամբ կամ անզիտակցութեամբ, յստակատեսին կը մատակարարենք իւր զննութեան տարերքը, իւր ճարպկութիւնն է—եւ այս իսկ է իւր տաղանդը—որ զանոնք կը պարզէ, կը միաւորէ, կը յարդարէ, ամենափոքր զանազանութիւնները կ'ըմբռնէ, եւ անոնց բնական մեկնութիւնը կու տայ:

Ներկայի յստակատեսութիւնն ալ վերը ըսուածէն կը բղխի, եւ աւելի զիւրին է: Յստակատեսին հետ անկեղծաբար հաղորդակցութեան մէջ մտնելովդ զուն ինքզինքդ անոր կը բանաս, նա քեզի հետ քիչ շատ կը նոյնանայ, եւ նորա ուղեղն իւր երեւակայական

մասին մէջ կը ցոյցացնէ քու ստատկապէս խորհածդ, զի ստատկապէս խորհիլ հարկաւոր է: Քնաչքճիկներն զայս ամէն օր կը կառնարեն, եւ այս փոխանցման եղանակը մի եւ նոյն ըլլալ կը թուի: Այս նոյնացումէն, այս թրթումանց համաժամանակութենէն կը հետեւի թէ քու զգացածդ նա եւս կը զգայ: Անհանդիստ ես, նա եւս պիտի ունենայ մարմնոյ այն մասին մէջ մասնաւոր զգացողութիւն մը՝ որ հիւանդութեան տեղը իրեն ցոյց պիտի տայ, հիւանդութիւնդ գեռ թաքուն վիճակի մէջ է. նա պիտի կարենայ կանխաձայնել քեզ անոր մօտենալը, զայն զուշակիլ, վառն զի նա քեզմէ աւելի սաստիկ կ'ըմբռնէ եւ հետեւաբար տղաւորութիւններ կ'ընդունի՝ զորոնք տակաւին դուն չես զգար, զի բաւական սաստկութեան վիճակը դեռ չեն հասած:

Պէտք է սակայն ըսել թէ այդ փորձերն ամէն մարդու վրայ հաւասարապէս չեն յաջողիր: Տօնալաճառաց մէջ ըլլճապատումներուն ըրածին հակառակ, որոնց համար ներկայ, անյեղալ եւ ապաւայն գաղտնիք մը չունին, որոնք միշտ պարտաւոր պատասխան մ'ունին եւ երբեք չեն վարանիր ինչ որ ալ ըլլայ առաջարկեալ խնդիրը, Օր. Վիլլա ունի յստակատեսութիւն մը՝ որ կնիթակայապէս եւ առարկայապէս կը փոփոխուի: Այն ամէն ըսն որ իւր վրայ ազդեցութիւն մը կը ներգործէ, խնչպէս հիւանդութիւն, մրրկալից օդ մը, մեծ տրամութիւն մը, մտահոգութիւն մը կամ սաստիկ ցանկութիւն մը՝ որ իւր իմացական կարողութիւնները կը զրաւեն, այս յստակատեսութիւնը կը նուազեցնեն: Միւս կողմանէ, հարցանողներէն ոմանք հաւասարապէս թափանցելու թոյլ չեն տար: Կան որ թրթումանց համաժամանակութեամբ իրեն համակիր են, որով աւելի յստակութեամբ կը կարգայ ի նոտա: Կան ալ որ նոյն իմաստիւ իրեն հակակիր են, որով նուազ յստակ կը տեսնէ: Որմէ յայտ է թէ այդ յատկութիւնն ֆիզիքական ինչ ինչ օրինաց կնիթարկեալ է, որոց գոյութիւնը միայն կրնամք ստո եւ այժմ հաստատել:

Ներկայէն յապաղայն քայլ մի եւելթ է, եւ Օր. Վիլլա կ'ըսէ թէ ի՞նչ կրնայ այն քայլը աշուղ: Ընդհանրապէս խօսելով, Օր. Վիլլա կը խարտի: Բայց որովհետեւ եղած են իրողութիւններ՝ որ այս ստորաբաժանը սուտի հանած են, կտրճ ի կարծոյ տեսնենք այդ ապրողայն յստակատեսութեան ճշմարիտ եւ սխալ կողմը: Օր. Վիլլա երկու տարրեր եղանակաւ կ'ըմբռնէ: Իւր առաջին ըմբռումներէն ֆիզիքական տղաւորութիւններ են, որոնք

Քիզիքական և օրոշ զգացողութեամբ կը յայտնուին, որպիսիք են անհանդատութիւն, ջերմութիւն, ցրտութիւն, արեան քիչ շատ չըջանալ Իսկ միւսք որոգապէս երեւակայական են: Քու երեւակայութիւնդ անոր ուղեղին մէջ համանման երեւակայութիւն մը կը զարթուցանէ: Քու ազդեցութեանդ ներքեւ, նա կը տեսնէ իբրեւ յերազի, նկար մը՝ որոյ երանդներն փոքր ի շատէ կենդանի, առաւել կամ նուազ ազդու են: Այս նկարն ժամանակադրական եղանակաւ չյառաջանար, այլ ամենաաստիճանի ստատիւութիւնը նախ կը ներկայանայ և ապա կը ջնջուի միւս երկրորդի մը տեղի տալու համար: Աստի յստակատեան կը հետեւցընէ ինչ որ զուն էի, ես, և պիտի ըլլաս: Այս գործելու եղանակաւ իսկ՝ նա զներկայն անցեալի և ապագայի հետ չվտկելու վտանդին մէջ կը դանուի:

Հիմը այսպէս գնեղէն վերջը, կրնայ ընդունուիլ թէ Օր. Վիգտ կարող է կանխաւ բռնել քեզ հիւանդութիւն մը՝ զորոյ սերմը յանդէստ կը կրեւ ի քեզ և որ ժամանակէ մը յետոյ յերեւան պիտի դայ: Ասիկայ, ճշիւ խօսելով, կանխառայութիւն մը չէ, այլ ըսել է թէ քու ցանած արտէջ հունձը պիտի ելնէ: Բոլոր արհեստը կը կայանայ սերմնապտուկ յանկարծակիի բերելու մէջ յայնժամ յորում չէիր տեսած զայն: Լուսանկարիչ մը ի Պերլին, կնոջ մը լուսանկարը քաջած ժամանակ, տեսաւ որ նմանապիպ տախտակին (cliché) վրայ երեսն ու ձեռքերը թխազոյն արատներով պիտակտուած էին: Զայս՝ հակազդակի թերութեան վերադրելով՝ զործողութիւնը երկիցս և երկցս կը կրկնէ, և միշտ միեւնոյն արդիւնքը ունենալով, խոնջած և յոգնած կը հրաժարի: Երկու օր հտըք, այդ կինն միտառն ծաղկախաիւ վարած կամ էր, որոյ բիծերն տակաւին աչաց անտեսանելի, երեւցած էին Կոլոպիտի աղակւոյն վրայ: Փորձ բժիշկ մը նմանապիպ տախտակին վրայ թաքուն հիւանդութիւնը պիտի կարենար ճանչնալ և զայն կանխաւ ծանուցանել: Օր. Վիգտի ըրածն ալ այսպէս ըլլալու է, և ներկայն է քեզ իւր բոլոր կանխառայութեանց հիմն ու աղուցը կը մատակարարէ:

Բայց նա աւելի յառաջ կ'անցնի և կանխառայութիւն կ'ընէ, կամ լաւ ևս, դուշակել կը կարծէ զապագայն: Անցեալը կայ, ապագայն պիտի ըլլայ, ուրեմն իրականութիւն մ'ունի, և ես եղբներէն մին ճանչնալով՝ կրնամ միւսն ալ ճանչնալ: Այսպէս է իւր ճակատադրական բացատրութիւնը՝ որով անձնիշխան ազատութիւնը կը բառնայ ի միջոյ և իմացական էակը ինքնա-

չարժ մեքենայ մը կ'ընէ, որոյ ամէն շարժումներն յառաջուց կարգադրուած են:

Տեսականապէս խօսելով, իւր բացատրութիւնը սխալ է: Բայց, (թէեւ այսպիսի պատճառաւորութեան մը վրայ հիմնուած կանխասացութիւնն քիչ արժէք ունի.) եթէ խորհուրդ մը տալու ըլլայի, պիտի ըսէի թէ երբեք ապագային վրայ յստակատեսի մը բան մի հարցնէք: Մենք ամէնքնիս ալ թեղադրելի էակներ եմք եւ առանց խորախորհուրդ պատճառի մը չէ որ Աստուած ապագայն մեզմէ ծածկել եւ զայն իրեն վերապահել ուղեց: Զայս ըրաւ իւր գերիշխան տէրութիւնը արարածոց վրայ պահելու եւ զանոնք ի տես ապագայի էջուահասեցընելու համար:

Ուստի, եթէ Աստուած այս գաղանիքը իրեն վերապահած է, է՛ր ուրեմն յստակատեսի մը կարող պիտի ըլլայ զայն մեզ զուշակել: Ո՛չ հրեշտակ եւ ո՛չ սատանայ կարող է ապագային զուշաները մեր առջեւ բանալ, եւ ապագային վրայ արձակուած հայեացքը խաբեղատիր նայուածք մի է: Գնորական կեղծիք մի է:

Ուրեմն ի՞նչ է այդ ապագայն տեսնելու եղանակը՝ զոր յրօտակատեսն ունենալ կը կարծէ, եւ երբեմն ինչպէս կարող է ճշմարտութեան հանդիպիլ:

Նախ եւ յառաջ, այս կերպ՝ զննութեանց մէջ, յաջողութիւնները կը չափազանցեն եւ անյաջողութիւնները կը նուազեցնեն: Իւր ըրած մարգարէութիւնը չկատարեող մարդը՝ դիւրաւ զայն կը մոռնայ. իսկ եթէ իւր կանխասացութիւնն քիչ շատ կատարուի, ըղձապատումի համբաւը կը սկսի վայելել, եւ Պոլլանտեանց մեզ պատմած Սրբոց գործքերն կ'աղօտանան առնուովաւ: Որչափ խորհուրդ հարցանողներու թիւն աւելի է, այնչափ յաջողութեան հաւանականութիւնը կ'աւելնայ: Միւս կողմանէ, մասնաւորէ յընդհանուրն եղբակացընելու ամենքն կազմ եւ պատրաստ ենք որ, շատ անգամ, իրողութիւն մը միայն մեզ կը բաւէ մեր ոտորադրութիւնը հաստատելու համար:

Այսու հանդերձ, յստակատեսն կրնայ երբեմն ոչ թէ կանխաւ գուշակել, այլ հանդիպիլ ապագային: Մեր կեանքը տակաւին չաւարտած պատկեր մի է, որոյ սակայն մասերն բաւականապէս իրարու կը համապատասխանեն: Կենաց առաջին մասին ծանօթութիւնը՝ անձի մը բնաւորութեան, կարեաց, թաքուն փառասիրութեան, կամացը զօրութեան՝ ծանօթութեանը միանալով, կը ներէ քիչ շատ հաւանականութեամբ պատկեր եւ վերահասու լինելու ինչ որ երկրորդ մասին մէջ պիտի կատարուի:

Ուրեմն, ինչ զարմանք, եթէ յստակատեան կարենայ զայն պատմել, Բայ աստի, Օր. Ախլա կը տեսնէ, իբրեւ ի պատկերի, այն տպաւորութիւնները զորս իրեն կ'ազդէ ձեռքը բռնած անձը։ Այս տպաւորութիւններն կը նմանին երազոյ տպաւորութեանց որք սոէս իրականութեան վերայ հիմնուելով տաքցած երեւակայութեան մը ցնորքներն վրան կ'աւելցուին։

Յստակատես օրիորդն՝ արդեամբ զուգութեան դադափաբայ, այս ալիււայլ տպաւորութիւնները կը կապակցէ, եւ իրեն ուղղեալ հարցմանց ձեռք, անոնց ներկայի կամ ապագայի պատկանելը կ'որոշէ։ Մերթ ընդ մերթ, այս պատկերներն իւր առջեւ կը պարզուին տրամաբանական ստուգութեամբ մը, եւ երբեմն անյարկիւ եւ առանց կապակցութեան։ Այս պատկերներն միմեանց կը յաջորդեն, իրարու կը խառնուին, եւ նա զանոնք կը մեկնէ իրեն սովորական եղած օրինաց համաձայն, որոնք եւ լազոյ համար գործածուած օրինաց հետ մեծ նմանութիւն ունին։ Յստակատես Օրիորդն կ'երազէ յարթութեան, եւ իւր եւ լազին նիւթը հարցանողն մաստկարարած է իրեն։ Ամէն մարդ զէթ միանգամ տեսած է յերազի՝ ինչ որ յետոյ իրօք եղած է։ Հոս ալ գրեթէ միեւնոյն բանն է՝ աւելի ապահով տարրերով եւ աւելի մեծ վարժութեամբ կատարուած։

Յստակատեան կը ոխալի, եւ ի հարկէ պիտի սխալի. բայց այդ ցնորքէն խորոսողներն շատ շուտ պիտի մոռնան զայն, եւ թէ իրենց ըսուածին կոյրդկութայն հաւատալով՝ կանխասացութեան կատարման իրենք օգնելու չըլլան։ Ո՛չ ընտանիք եւ ո՛չ ազգական ունեցող կենցաղասէր մարդու մը զրուցէ՝ որ տարիէ մը պիտի մեռնիս, սա՛ աշխարհիս բոլոր ուրախութիւնները, զուարճութիւնները վայելել պիտի փութայ, բոլոր իւր ինչքը պիտի վատնէ, եւ, որոշեալ ժամանակը լրանալուն, գրեթէ անխուսափելի կերպիւ անձնատապալանութեան պիտի դիմէ, եւ յայնժամ կանխատեսութիւնն կատարուած պիտի ըլլայ։ Սոյն օրինակը կընկըցընէ այսպիսի հարցութեանց վտանգը։ Ըզձապատումն առաւել կամ նուազ սրտուաւորութեամբ գործելուն համեմատ, վտանգն ալ փոքր ի շատէ մեծ կ'ըլլայ, բայց միշտ վտանգաւոր, այնպէս զի ողջամիտ մարդն աղտոգային նկատմամբ բան մը հարցնելու չէ։

Յարգ ըսածնիս համառօտենք։ Յստակատեան կրնայ մարդոյ մը սնցիկալը լաւական ճշգրտութեամբ տեսնել, մանաւանդ եթէ այն մարդն համակիր է, եւ թէ նա ընդհանրութեան սահմանէն

դուրս չեմներ, եւ այս ընդհանուր բաներն մեր էութեան ֆիզի-
քական փոփոխութեամբք ստէպ կը պատահին:

Այս եղանակն կը բացատրէ նորա մեր ներկայն տեսնելը
որոյ ճանաչելի ծանօթութիւնը մենք ինքնին անոր կը հաղոր-
դենք: Նա կրնայ նաեւ մի քանի դիպուածոց մէջ զապագայն
կանխատեսել, երբ մանաւանդ ասպղայի սերմն ներկային մէջ
դառնուի: Իսկ յալլ դիպուածս, ասպղային կրնայ հանդէպել եւ
այս բացատրիկ պատահմունք բնաւ չեն փոխեր այս մեծ օրէնքը
որով Աստուած կամեցաւ իրեն վերապահել հանդերձելոց իրաց
զաղանիքը:

Յ. Վ. ԲՕԼԱԹԵԱՆ

ԱԿՆԱՐԿ

Ս. ԲԱՐՍԵՂԻ «ՎԵՅՈՐԷՒՅ» ՎՐԱՑ.

Հայ գրականութեան ճօխ եւ ընտիր զարաններէն մին կը գրաւէ Ս. Բարսեղ իւր գրութեամբ:

Բարսեղ գործոյ մարդ է, խօսեւտ համար չխօսիր, զրեւու համար չզրեր, ճշմարտութիւնն եւ առաքինութիւն իրեն նպատակակէտ ունիւնա՞ծ՝ կը խօսի ամեն բանի վրայ, կը գրէ ամեն տեսակ: Ճարտասան է, ներշնչեալ եւ ճառեր հիացուցիչ քաղցրութեամբ կը բխեն շրթունքէն, յանպատրաստից Ս. Գիրքն եւ հեթանոս խնամատէրք՝ մանաւանդ Պղատոն եւ Պլուտարք, կ'առաջնորդեն իրեն. առանց չփոթելու կը ճառէ, առանց ցրուելու կը յարէ, ամեն բանի կը համի, ամեն աստիճանի կը յարմարի: Բարսեղ փիլիսոփայ է, աստուածաբան է, Սաբելիանց, Արիանոսայ, Մակեդոնեանց դէմ կը պայքարի. Որոգնէան յայնժամ յաջ եւ 'ի ձախ կը կոչէ վկայ: Տիեզերադէտ, բնաբան, բնագէտ, տարրաբան, աստեղաբաշխ, բնապատում, 'ի մի բան՝ ամեն բան է. ըստ աստիճանի ժամանակին յառաջդիմութեան: Մեծամեծայ հետ կոչնոց եւ ասպարանից չքեղ բազմոցներու վրայ հանգչած պահուն՝ չյամեր ուսմկին հետ խախտութիւն անկիւնն երկաթն՝ եւ այգեգործին հետ բոյսերն՝ ձկնորսին հետ կարթն՝ եւ ջուլհակին հետ կիւղն չօշափել: Բեմին բարձրութենէն դժուարին չէ Բարոզի համար ծովուց եւ հոսանայ ընթացքն զիտել. մանկ այդ անթափանց խորոց մէջ ձկանց եւ ամեհեաց վրայ բնութեան կալոյն՝ եւ Արարչին կամքն որոնել. այս՝ դժուարին չէ, եւ այդ յանպատրաստից: Մի միայն Յ. Ոսկերեանն է որ կը մրցի յայգմ Բարոզի հետ:

Հայ մատենադարանն հպարտ է տեսնելով իւր մէջ յատուկ որրաւայրեր սեպհականա՞ծ՝ այդ կրկնակ անմահ եւ անթուր գրչաց. ոսկեղէն գրոշմով կնքուած կազմութիւն մ'ընծայելով՝ կը պանծայ եւ կ'անմահացունէ նոցա փառքն:—Ակնարկ մի տամք մեք այժմ ընդհանուր տեսութեամբ, եւ ասպաքննեմք Վեցօրէից հայ թարգմանութիւնն:

Փոստիոս (էջ 318) Բարսղի պատրաստարան հետտորութեանն վրայ սքանչացած՝ «Դեմոսթենի եւ Պլատոնի պէտք չունիմք այլ եւս՝ կը գոչէ, ճարտարխօսութեան վարժելու համար»:

Հանդարտ, պայծառ եւ ներդաշնակ ողի մը կը տիրէ ամբողջովին Կեսարիոյ Առաջնորդին երկմոյց վրայ. բանաստեղծական թռիչ մ'է, գիւտ եւ զուարթութիւն ամեն խօսից մէջ: Առնուժք առջեւնիս Վեցօրէից Դ. ճառ, էջ 72. տեսնեմք ջուրց նկարագիրն, որ 'ի ձայն Արարչին՝ «'ի խորոց եւ 'ի դաշտաց մեկնին 'ի կայանս իւրեանց»:

Կը զմայլի, կը սքանչանայ մարդ երբ կը տեսնէ զԲարսեղ սրբազան բեմի բարձունքէն հանդարտ եւ մեղամաղձիկ ողեւորութեամբ՝ մարդկային մեծութեան եւ փառաց խեղճութեան պատգամն հռչակել: «Արկ զաչս որոց հռչակ մեծ թողեալ են 'ի Վերայ երկրի. ո՛ր են մեծամեծ իշ-«խանքն, ո՛ր անպարտելի հեռորդն, ո՛ր յաղթականք կրկի-«սաց, զօրաղլուխք, սատրոպք, թագաւորք: Հող է ամենայն, եւ «երազ ցնդական: Թէ 'ի նշխարս ոսկերանցն իցեն յիշատակ կե-«նաց նոցա. կարկառ 'ի գերեզմանս, զատո՛ւ, եթէ իցես բաւա-«կան, զստրուկն 'ի տեառնէ, զաղքատն յընչաւէտէ, զգեղեցիկն «յանճոռնոյն»:

Հեռորն կ'ուզէ փոխել իւր խօսքն, բացատրութիւն չպտկաօր իրեն. տիտուր եւ խոհական կեղրոնայումէ՝ ակնթարթ մը բաւ է զինքն եւ ընդ ինքեան զունկնդիրս հմայական զուարթութեան փոփոխել: Լուսոյ ծնունդն պիտի պատմէ՝ մաղճոտ աչքն եւ ծանր նայուածքն կը պայծառանան, կը խնդան, վճիտ փայլ կ'առնեն, կը լուսանան:

Ստկայն ինչպէս ըսած է հեղինակ մը՝ ընտելիւնն անգամ համ չունի՝ եթէ մեր յուզմամբ եւ անզրարարձութեամբ չողեւորի. որչափ ալ գեղեցիկ, որչափ եւս առոյգ՝ սակայն զմեզ դիւթելու համար մարդկային էութիւնն պէտք է 'ի նմա նկատուի. եթէ մեր խնդութիւնք եւ մեր վիշաք՝ բանաստեղծելու մի մի աղբերք են՝ ահա Բարսեղ որ զայդ ամենն 'ի մի կցելով Վիր-գիլիայ հաւատար կ'ազդէ, կը ներչնչէ.— «Տեսի զդաշտս մեր եւ «աշխարհցի զանպտղութիւն նոցա, ճիչ հանի զի երկինք ամուլ «ոչ տան մեզ անձրեւ, մշակք դադարեալ յանդս, ձեռն զծնկովք, «լան զունայնութիւն փառասկոյն, աչս արկեալ 'ի մատաղ ման-«կունան. տօթակէզ եւ ցամաքեալ ցորենոյն ցօղունք 'ի ձեռն «նայլն ընդ կանայս, եւ որպէս հայր գեռափթիթ որդւոյն 'ի «կորուստ աղմուկ բասնան կարեւիւր»:

Դիւթական են եւ Բարսղի բաղդասաութիւնք, կրից ամօքօղ
«բանականութիւնն կը նմանցունէ» — «կին ողջախոհ անպատաս-
«խանի առնէ զսպասաւոր անառախ:» Բնութիւնն կ'ընձեռէ
նմա չքնաղ պատկերներ. հոյակապ մարդ մը որ իւր նախնեօք
«չկրնար պանծալ, կ'ըսէ, — «Ձէ նման հեղեղաց որ օտարաց ջուրք
«մեծանան, այլ աղբեր որոյ յսկանէ է գերն»:

Մուսայից հմտութիւնն անչափապէս վառուած է Կեսարիոյ
վարդապետին ոգւոյն մէջ, կ'ըզուշանայ շտապելէ, ակնյայտնի
ցոյց չտար Նազիւնդեան Դրիգորի պէս, սակայն բոցն չըթաք-
չիր Ճահիճք լուսնի շէշ-Ռէան արդիւնք կը պատկերեն (տես
Վեցօրէից ճառ Զ. էջ 133): Շնորհաց Քերց նման տարերք իրա-
բու ձեռնառու շնորհալի պար կը կազմեն. (Վեց. ճ. դ. էջ 77):
Ուղեւորու գուտարն եւ ծովուց մայրն է ջուրն, որ զյամաք իւր
բազկաց մէջ կը սեղմէ. մի միայն անուան զանազանութիւն
«կայ աստ. — «Բարի եւ զեղեցիկ է ծով, յորմամ քաղցրաշունչ
«սողուն վէս վէտ զմիմանունն ճօճեալ ճեմեցուցանիցէ, եւ եր-
«ւիւն երվն զոյնս ցուցանիցէ նորօտուց, մերթ ծիրանուոյ, մերթ
«կատուտակի, մերթ սեւաներկ երանգաց. եւ յորմամ ոչ բռ-
«նութեամբ օդոյ յանդգնութեան ծփեալ կոծիցէ զերկիր՝ զիւր
«ղրացի, գոջիր խոր խաղաղութեամբ զիրկս արկեալ պատէ զյա-
«մաքան» (Վեց. ճ. դ. էջ 78):

Դիցաբանական ոսկեղէն դարն պատկառելի աւանդ մ'ունի
թողած Հռետորիս մասց մէջ. — «Եւ զեղեցիկ վայելչութիւնն
«վարդենեաց առանց փշոյ էր . . . եւ ապա յետոյ եկն յարե-
«ցաւ ՚ի վայելուչ գեղեցիկութիւնն նորա փռնն միասակար».
«Վեց. Ճ. Ե, էջ, 92): Կարապն այլ եւս որբաղան հաւուց երա-
մէն չէ, երաժշտութեանց տատուածն Ասողոն չունի այլ եւս ոչ
աթոռ եւ ոչ կարապն սպիտակազուարթ: Սակայն փոքրիկ թըռ-
չուն մը, նուատապոյն հաւ մը առանձինն շնորհաց զիպած է.
Աղկիոն (Ճաճի) թռչունն «սա ծովափամբ արկանէ ձուս յոր-
«մամ բռնութիւնք հողմոցն» եւ դառնաշունչ սառնամանիք ամ-
բրիտեալ զծովն՝ ալէկոծ առնիցեն զեղերան: Յայնպիսի մըրկեալ
«ժամանակի կաղկանան բռնութիւնք հողմոց, եւ ցածնուն ալիք
«ամբոխեալք, դադարէ ծովն ՚ի խռովութենէ մինչեւ տկար թըռ-
«չունն թխէ զձուս զեօթն օր»: Յայնի է որ ծովածին թռչնոյն
ձգած հաւկիթն բաւական ոյժ մը չէ սանձարձակ ծովուն ամե-
հի ալիքն կասեցնելու, եւ ոչ ալ աշխարաւէր հողմոց կատաղի
զիմունն սրղիլելու. բայց արեւելեան թոփչն կ'ախորժի իմաս-

տասիրի՝ ճարտարախօսի՝ բանաստեղծի՝ առհասարակ ընդունելի ընել տալ սիրուն յարմարումներ, ահազին դադարախօսներու յանկարծ ամփոփումն, ամենախեղճ մտաց անդամ ընդոստիչ, եւ սակայն միշտ զուարթ, միշտ բեղուն:

«Սակայն յերկար 'ի վաստակ մարթ է թէ քուն սպրդիցի».— ժամանակի բերմանց եւ երկար տուարիցի մէջ հնար է երբեմն խոչերու եւ խութերու հանդիպել, Բարսեղ իւր ճարտարախօսական բեմին վրայ ճապող լեզու՝ չափազանց նմանութիւն՝ անյարբիր այլաբանութիւն՝ եւ լսելի ոճ գործածած է երբեմն: Քառասուն մանկանց «Ողջակիզումն 'ի ցրտորբացատրութիւնն անընդունելի է ականջաց, բայց եւ այսու Բարսեղ միշտ հիանալի է: Ընտանեկան զրոյց մ'է կարծես լուր ներբողեանքն, սնամտուչելի բարձունքէն արծուի մը պէս կը խոյանայ կ'իջնէ առանին նկարագիր մը պատրաստելու, ամեն նիւթ, ամեն լեզու կը խօսի, թատերական երեկոյթ է մը խրճիթի մի ներքեւ կը տեսնուի: Կը սառարի մարդ երբ կը լսէ անտուաղ հօր մը ճշմարտն՝ որ իւր սրտին հատորն քաղցի տեղ ստիպուած է վաճառել.— վաշխառուի մը խարդախութիւնը կը խնդացունեն զունկնդիրս.— ահա՜ մը ունեցած սրտմաշուքն չան մը հաջիւնէն, կամ կատուի՝ կամ մկան շշուկէն, դմարդ կը դարկացունեն՝ ծաղուէ: Անառակ արբշխաներու կը յանդիմանէ վնասոյ զգրիչ ալբեյուրութիւնն, արբեցիւյ մը ցնորական երեւակայութիւնն աշխարհի տիրապետելոյ, բանական շարժելն, քաղաքներ կանգնելն կը պատկերէ այդպիսեաց աչաց միշտ 'ի նկատի ունելով՝ անցեալ եւ այժմեան եւ ապագայ հարկաւոր ճշմարտութիւնն «Զօրաւոր եւ քաղցր, զուարթ եւ խիտ»:

Դեմոսթէն զնորասէր Աթենացին յանգագլիս խածտելով կը խօսէր Բարսեղ ծիծաղիչ խօսքով մը եւ վերքն կը դարմանէր: Միոյն «հայրենի սէր» միւսին «կրօնից եւ մարդկութեան սէր».—

Բնութեան սքանչելիքն, ժամանակին տալականեալ բարբ, նահատակաց տոնախմբութիւնք՝ չարժանիք են այդ ճոխ եւ այլազան ճառախօսութեանց: Վեցօրեայ բնագլխի մը աչաց հետազոտութիւնք չեն, իմաստասիրի խորին թափանցումն կը բարձրացունեն զինքն 'ի տեսանկեաց յանտեսն: Հոգեաւետութիւն (Spiritisme) որ բնութեան օրինօք կը զիտէ զճշմարտն այդ ինն ճառերու մէջ հնութեան պատկառելի մի երկն կը հանդիսանայ: Որողինէս ալ Վեցօրեայ մը յանձնած է մեզ, սակայն

դանազաններն զիւրին է: Աստուածաշունչ զիրք եւ արտաքին իմաստասէրք առատօրէն կը նպաստեն, եւ հոսանք մ'է որ կը յորդէ նորա բերնէն: Եթէ Յովնան՝ Ոսկեբերան կը ձայնի՝ անձանչէ որ Բարսեղ ալ Ոսկեբերան յորջորջի: Սուրբ եւ արտաքին զիրք ցիրուցան սիւսուած են ներքողեաններու մէջ. աստ՝ «Եր-
«կէն» պարտէն զգաւս Աստուծոյ». եւ «Յասենացն է փառան իւրում» ոչ զգե-
«ցաւ Սողոմոն իբրեւ զի 'ի նոյննէ.»—անդ «'ի վայելուչ գործ» իւր
«ազգի ազգեա, 'ի մանր ճճեա, 'ի ծաղիկաւ և 'ի տերեւս տնկոց, 'ի տկարս
«և յանդէս որ ընդ ծաղիկէն և լեռնաօրէն, և զգանան 'ի փառանքս»
«Երեւել»,—Պղատոնի մանրանկար խօսքերովն աստուածային հայ-
րախնամ վարչութիւնն քարոզէ: Բարոյի աստուածաբանու-
թիւնն բնութիւնն է. ուսման զիրք՝ դաշտերն եւ ջուրեր, լեռ-
ներն ու բլուրք, միջառք, ձկուկք, եւ ամենն ալ զուարթ կեր-
պով—Եւ արդէն իսկ ինչ աւելի հաճոյական եւ սիրելի մարդոյ՝
զինքն չըջապատող էակներուն մէջ քննադատ աչօք, ընամանի
համարձակութեամբ տփուհի մտքով կանգնած որոնել, որոնել եւ
որոնել: Մոռնալով պահ մը մարդկային խառնափնդոր ժխտոն՝
յարուզ աչքն սիրան ու միտքն՝ բնութեան ներդաշնակութեան
վրայ, անդ յակամայս իսկ տեսնել մարդկան ազգի բացարձակ
աններդաշնակութիւնն: Տիեզերք առհասարակ տեսնել սիրալիր
Պար մը բլորած՝ խայտալ, ողել, յառաջել, անբաժան մի եւ նոյն
կեդրոնէն՝ որ է ինքն նախաինամօղ Աջն, եւ անդ նկատել զմարդ
անհաղորդ վերնոյ՝ մնալ, հառաչել: Այդ երանելի ներդաշնակ
Պարն լրացունել Բարոյի նպատակն է, ճանչցունել մարդոյ բնու-
թեան կանոնն եւ կարգ, եւ զուղել ընդ նոսա ապա եւ զմարդ:
Այդ Աջն որ սքանչելիքներ բրաւ, մանր առ մանր հրաշա-
գործեց, ամենաչնչին երեւցած իրազ անդամ մեծ խնամք եւ մեծ
իմաստութիւն գործածեց.—«Միտ եղեալ տեսցուք զգարմանալի
«տերեւ այգւոյ զիարդ ծակոտեալ են որպէս զգործ քանդակա-
«գործ զի ընկալցին ողկոյզք որթոյն զքաղցրահայեաց նշոյլս
«արեգական. եւ զի նովին կշռովառցեն զօդ քաղցրաշունչ.» (Վեց.
«Ճ. Ե. էջ 100).—Երկայն է պարանոց (իոր կամ ձկնաքաղ) հա-
«ւուն քան զոստն, զի իբրեւ . . . լուղէ 'ի միջոյ ջուրցն՝ եր-
«կայն պարանոցաւն զծածուկ կերակուրն... հանէ 'ի դարման
«կենաց իւրոց.» (Վեց. ճ. Ե. էջ 175): Այդ Աջն է որ Արեգական
Ջերմութիւնն կը չափաւորէ աշխարհս չափազանց ցուրտէ եւ
սաքէ չափականելու համար: Պղատոնեան փափուկ հետադո-
տութիւնն՝ արեւելեան հաստատ հայեցողութեան հետ զուգեալ:

(Շարայարեի)

Ս. Վ. ՆԱԶԱՐԵԹԵԱՆ

ԿԵԱՆՔ ԲԱՌԻՑ

Ի ՄԱՍՆԱԻՈՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԵԱԼ
ՁԲԱՆՍԵՐԻՆ ԲԱՌԻՑ ՎՐԱՅ

Մասն Գ

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ԿԸ ՄԵՌՆԻՆ ԲԱՌԵՐԸ

(Շարայարութիւն) (*)

Եզրակացութիւն

Վերջապէս զանազան պատճառներով չատ անգամ բառ մը
կը կորսուի եւ անոր նշխարք միայն կը մնան. այսպէս է abri
բառը՝ որ անհետ եղած abrier բային արմատն է եւ abriter
նոր բառին ծնունդ տուած է։ Նոյն օրէնքով կը տեսնենք երբեմն
եկամուտ բառ մը գեղեցիկ աղգային բառի մը տեղը բռնել
այսպէս arrêter բառին տեղ stoper կը գործածեն՝ մանաւանդ
նաւային լեզուով։ Strangler étrangler ին տեղ, perturber
troubler ին տեղ եւայլն. ասոնց չատին պատճառն անծանօթ
կամ անբացատրելի է։

ԳԼՈՒԽ Դ-

ՎԱՂԸՆՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ (Archaïsme)

Փամանակ մը կու գայ յորում որ եւ իցէ պատճառաւ բա-
ռի մը գործածութիւնը կը նուազի, յաջորդ սերունդն այն բա-
ռին հետ նուազ ընդելացեալ կըլլայ եւ վերջապէս սերունդ մը

(*) Տէ՛ր Պարչէ՛ր Բ. Տա՛րէ, էջ 448։

կու գայ որուն այն բառն իսպառ անծանօթ կը մնայ: Այսպէս լեզուներն ալ կը կորսուին: Քօռնուալիսի մէջ գործածուած Քոռնեան լեզուն 1821 ին անհետ եղաւ զայն գործածող վերջին կնոջ հետ:

Ըստ այսմ ամէն ժամանակի մէջ բառեր կը գտնուին որք հնացեալ են եւ ի ծերոց միայն գործածելի: Այս բառերէն ոմանք կրնան նորէն ի գործ զրուիլ երբ նոր սերունդն անոնց յարի: Ոմանք ի բառից իրենց բնիկ իմաստով հրքենին բոլորովին կորսուելէն յետոյ ուրիշ նոր իմաստով մը կրնան 'ի կիր առնուիլ. այսպէս օրինակի համար *coucher* բառը որ բուն ղեռնիկ (*collocare*) կը նշանակէ՝ հիմա պահել միայն կը նշանակէ, բաց ի հետեւեալ բացատրութեան մէջէն *coucher par écrit*: նմանապէս *hasard*՝ իւր բնիկ նշանակութիւնը պահած է, *c'est un coup de hasard* բացատրութեան մէջ:

Այսպէս կը տեսնենք ամէն բնական Գիտութեանց մէջ որ կենսաւանկ էակները կը մեռնին ժամանակ մը ապրելէ յետոյ. ոմանք քարացեալ կը մնան, ոմանք լուծուելով զանազան էակաց մէջ կը տարբաղադրին եւ այլք վերջապէս իրենց սահմանեալ բնական պայմանէն արքէջ նպատակի մը կը ծառայեն:

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Մասն Ա.

ԾԱԳՈՒՄՆ ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԲԱՌԱՅ

ԸՍՏ ԿՕԹԻՒՆ ԵՒ ԲԷՍԸՆՈՅԻ

Ֆրանսական ճեմարանին բառարանը 32000 բառ կը պարունակէ, զորս կրնանք մօտ ի մօտոյ հետեւեալ կերպով բաժնել: Ա. Գրեթէ 12000 ժողովրդական ծագումն ունեցող բառեր: Բ. Գրեթէ 18000 գիտական ծագումն ունեցող բառեր: Գ. 200 ի չափ օտարամուտ կամ պատմական բառեր:

Հետզհետէ պիտի ուսումնասիրենք այս երեք կարգի բառերը: Նախ քննենք թէ ինչպէս տեղի ունեցած են այս զանազան ծագումներ:

Ա. Գործածական լեզուաց ընդհանուր միտումն է բառերուն հնչումը գիւրացնել՝ այսինքն զանոնք ըստ կարի քիչ ճգամբ արտաբերելի ընել, Բառերն երկար գործածութեամբ կը մաշին կը յղկին՝ կ'ամփոփուին. ըստ այս անխախտ օրինաց Լատին բառերն ալ ի ֆրանսերէն փոխադրուելու միջոցին՝ իրենց հնչումն մեղմացուցած են: Այսպէս Լատիններէն Cedere (չէտէրէ) gibba ճիւղալ) եղեր են ֆրանսերէն ceder, gibier՝ բազաճայնները մեղմացնելով, եւ կամ զանոնք իսպառ ջնջելով Crudelis, sudare,—cruel, suer: Կամ երկու աննման տառերն ի մի ձուլելով, Latronem, larron (գող)՝ nutrire, nourrir. կամ կրկնուած տառն մին փոխելով.—Peregrinus, pèlerin.—lusciniula, rossignol. եւ կամ վերջապէս տառից տեղը փոխելով formatorium, fromage.

Բ. Այս տառական փոփոխութիւնք միանգամայն եղած չեն՝ այլ հետադէմէ, եւ առանց երբեք չեղելու իրենց բնական ճշդութենէն: Զորօրինակ Putrire, pourrir (փուտ փուկ) ըլլալէն յառաջ հետադէմէ podrir, porrir եւ ուր ուրեմն pourrir ձեւերն առած է:

Գ. Փոփոխութիւնք ընդհանրապէս լծորդ տառից մէջ կը կատարուին: Ահաւասիկ համառոտ տառից պատկերը:

Նայ	Շրինայն	Կոկորայն	Արաճայն
Նոյք	b. v.	g. j.	d, z (s)
l, m, n, r			
Թա-	p. f.	(q. k. c) ch	t. s (x)

Դ. Զայնաւորաց նկատմամբ՝ փոփոխութիւնք չստ աւելի գիւրին են եւ հետեւաբար նուաղ կարեւոր՝ թէպէտ ասոնք ալ հաստատուն օրինաց ենթարկուած են:

Ե. Բայց թէ ինչ պատճառաւ միեւնոյն Լատին բառը զանազան Ռոման լեզուաց մէջ իրարմէ տարբեր ձեւեր առած է, եւ զորօրինակ nox, noctis եղեր է ֆրանսերէն nuit, Իտալերէն notte եւ Սպանիոսերէն noche, այս զանազանութիւնը ոչ միայն կոկորդին կազմակերպութենէն կախումն ունի՝ այլ նաև կլիմայէն, երկրին գիւրքէն, եւ բաղմամբն՝ այլ գեոսէս մեղ անձանօթ մնացած պատճառներէ:

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԻՏԵԼԻՔ ԼԵԶՈՒԻՆ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆԸ ՎՐԱՅ

Ֆրանսերէնն՝ ինչպէս Իտալական, Սպանիական, Փորթուգէզ եւ Ռումանացի լեզուները՝ Լատինական ծագումն ունին. հին Գաղղիացիք Կեղաց սերունդն էին, որոց լեզուն ալ կը դործածէին: Գրիստոսէ 52 տարի յառաջ Հռովմէական ղէնքերէն ընկճեալ՝ իրենց յաղթողներուն բարքն ու լեզուն առին, վասն զի՝ ինչպէս պատմութիւնը կ'ուսուցանէ՝ երբ որ եւ է պատճառաւ երկու ազգ իրարու խառնուին, աւելի քաղաքակիրթ ազգին լեզուն յաղթող կը հանդիսանայ: Թող որ Հռովմայեցիք ամէն ջանք ըրին Ֆրանսան Լատինացիներու՝ մերթ սատուել մերթ քաղցրութեամբ:

Բայց նոյն իսկ Հռովմայ մէջ Լատիներէնն երկու տեսակ էր, մին Մատենագրաց եւ Ընկերութեան բարձրագոյն դասուն վերապահեալ, որ կը կոչուէր Գրոց կամ Դասական բարբառ, միւսն արուեստաւորաց՝ զօրաց եւ խոսժանին սահմանեալ, որ կը կոչուէր Ժողովրդական լեզու: Այս երկու լեզուներն ոչ միայն քերականական դարձուածներով եւ ոճերով իրարմէ կը տարբերէին՝ այլ նոյն իսկ բառերով: Օր. Ինչ որ Դասական լեզուն կը կոչէր Equus (ձի), Caput (գլուխ), os (բերան), Ժողովուրդը կը կոչէր Caballus (ձի) Testa (գլուխ) Bucca (բերան): Ֆրանսայի մէջ ծաւալեալ Լատիներէնն այս Ժողովրդական լեզուն էր, որ եւ արագապէս ջնջեց տեղական լեզուն:

Հինգերորդ դարուն Գերմանական ցեղերուն արշաւանքն ի Գաղղիա 500 իչափ Գերմանական բառերու Ֆրանսերէնի մէջ մուտ դնելուն նպաստեց: Ժողովրդական Լատիներէնն այս նոր խառնուրդէն կրած փոփոխութեամբը՝ նոր լեզու մը կազմեց որ Roman կոչուեցաւ եւ մետասաներորդ դարուն միայն կանոնաւոր կերպով գրուեցաւ, թէպէտ այս թուականէս յառաջ ալ կը գտնուին նորա սակաւաթիւ գրաւոր հետքեր: Ութերորդ դարէն սկսեալ Romanը երկու մեծ ճիւղերու բաժնուեցաւ՝ Ֆրանսայի հիւսիսոյ եւ հարաւոյ հակառակորդ երկու մեծ ցեղերուն հետ Լուառ Գիտին հարաւորումը Langue d'oc եւ հիւսիսահոգումը Langue d'oïl: Այս անուանակոչութիւնը ծագեցան իւրաքանչիւր ազգին «յո՛» ըսելու համար դործածած բառէն: (1)

(1) «Il bel paese là dove il sisuona». այսինքն Իտալիա. Dante,

Հարաւակողմն աւելի ուղղակի մնալով Հռովմէական իշխանութեան տակ՝ աւելի մօտ մնաց Լատիններէնին իւր ճոխութեամբ եւ ներդաշնակութեամբ, երեքտասաներորդ դարուն *Langue d'oc* հիւսիսակողմէն ընկճուելով՝ լեզուի պատուէն ինկաւ եւ բարբառի կարգն անցաւ :

Languedoc եւ *Languedoïl* նմանապէս ստորաբաժանեալ էին զանազան բարբառներու որոց խառնուրդի արդիւնքն է այժմեան Ֆոանսերէնն. հաղիւ հոն կը նշմարուին կեղտական սարերք, իսկ Յունական եւ Արեւելեան հետքեր դիպուածական են: Ըստ այսմ Ֆրանսերէնը ոչ այլ ինչ է բայց եթէ Ժողովարան Լադոկէնի շարահանութիւնը:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԾԱԴՈՒՄՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՌԵՐ

Լեզուի բուն իսկ հիմը կազմող բառերը ժողովրդական ծագումն ունեցողներն են: Կարծելու չէ թէ անոնք իրենց ունեցած ձեւը դիպուածով առած ըլլան, ժողովուրդը զանոնք ձեւակերպած է հետեւելով անգիտակից բայց քաջորոշ սկզբանց: Այս օրինաց կարեւորագոյնն է *accent tonique* (որոական չեշտ) կոչուած չեշտին յարատեւութեան օրէնքը: Ամէն լեզուաց, ամէն բառից մէջ կը գտնուի վանկ մը, որուն վրայ հնչումն աւելի ուժգին է. բառի մը այս ինչ վանկին վրայ հնչման այս յարատեւ սաստկութիւնը *accent tonique*, այսինքն որոական չեշտ կը կոչուի, այս չեշտը Ֆրանսերէն լեզուին միւս ուղղագրական չեշտերուն հետ չիոթելու չէ: Զորօրինակ *vêtement* բառին մէջ քերականական չեշտն առաջին վանկին վրայ է, իսկ որոական չեշտն երրորդին (*ment*) վրայ:

Այս որոական չեշտէն թափուր կոչող վանկերն (*Aton e* անորոր կը կոչուին: Ֆրանսերէն լեզուին մէջ չեշտեալ վանկերն բառին վերջին վանկն է, ինչպէս *maison*, *jardin* եւայլն. իսկ երբ բառ մը համը (*e*) ուլ մ'աւարախ՝ չեշտը վերջնութեւ վանկին ի անցնի, ինչպէս *table*, *rose* եւայլն:

Այս չեշտին յարատեւութեան հիմնական օրէնքն այս է, Լատին որոական չեշտը Ֆրանսերէն բառից վրայ կը մնայ Բոնիտէն վանկին վրայ. ըստ այսմ Լատիններէն *Bonitatem*, *Computare*, *Dormitorium*, *Comitatem*, *Femina*, Գիւղիներէն եղած

են Bontè, (բարութիւն) compter, (հաշուել) Dortoir (ննջարան)
Comté (կոմսութիւն), Femme (կին) :

Երբ ուշի ուշով նկատենք օրինակ առած բառերնիս կը տեսնենք որ Ֆրանսացի բառերն աւելի կարճ են քան այն Հատին բառերը՝ յորոց ծագումն առած են. ուրեք ուրեք տառեր, եւ ուրեք ուրեք ամբողջ վանկեր անհետ եղած են. այս նուազմանց կամ յապաւմանց պատճառք կրկին են, անորոր ձայնաւորաց անկումն եւ միջնակայ (médiane) բաղաձայնին յապաւումը: Ասկից կը ծագին երկու կանոնք:

(Շարայաբելի)

Թ. ԹԷՐԶԵԱՆ

ՎԷՍԹՄԻՆՍԴՐԻ (ԼՈՆՏՐԱՅԻ) ՆՈՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ

Հռչակաւոր բարեյիշատակ Գարտինալ Մաննինկի յաջորդն, Գեր. Էրպէր Ֆօկան, անցեալ Օգոստոս ամսոյ 16ին Քահանայապետական Սուրբ Պալիումը ընդունեցաւ Պրօմթնի Եկեղեցւոյն մէջ՝ որ ի Լոնտրաւ Այապիսի արարողութիւն մը, երեք հարիւր տարիներէ ի վեր, երբեք չէր կատարուած յԱնգղիա, այսինքն այն ժամանակէն ի վեր, յորում Գարտինալ Բօլ զայն ընդունեցաւ Մարիամ Թիւտոր Թագուհւոյն ժամանակ: Լոնտրայի վերջին երկու Արքեպիսկոպոսներն, Ուայզման եւ Մաննինկ Գարտինալներն, Սուրբ Պալիումը ի Հռովմ ընդունեցան:

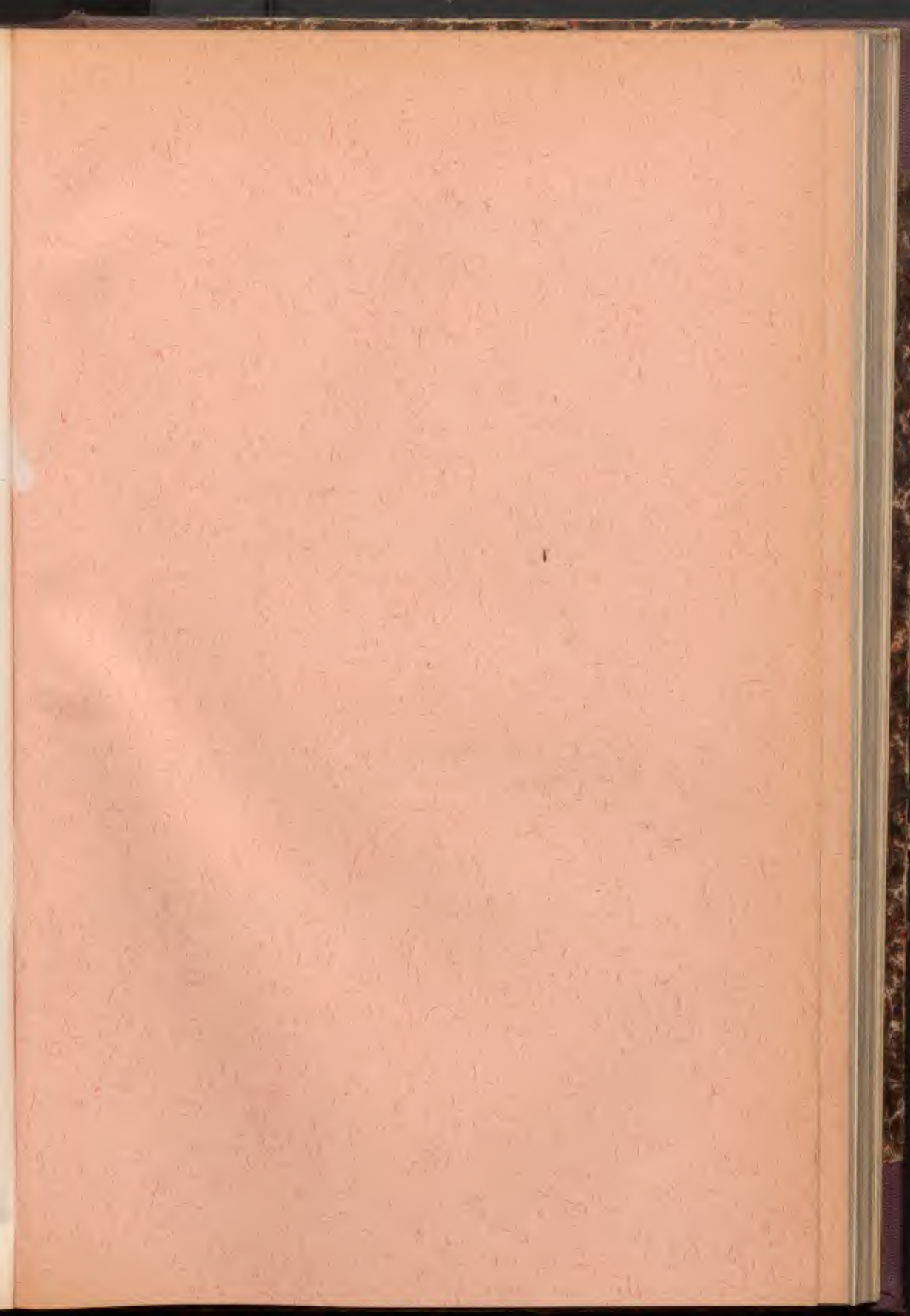
Պալիումն տուչութեան արարողութիւնը կատարեց Քահանայապետական Գեր. Նուիրակն, որ Անգղիացի, Իրլանտացի եւ Սկոտլանդի երեսուն Եպիսկոպոսներէ եւ բազմաթիւ աշխարհիկ եւ կրօնաւոր կղերէ շրջապատեալ էր: Փրանկիսկեան, Յիսուսեան, Դոմինիկեան եւ Բենեդիկեան Կրօնաւորք փութացեր էին առաքել անդր իրենց ներկայացուցիչները: Անգղիոյ աղնուապետական Կաթողիկէայց զինաւոր անդամք, զոր օրինակ Նորֆօլքի (Norfolk) Դուքսն, Լորտ Տէնպիկ (Denbigh), Լորտ Աշպուրնհամ (Ashburnham), եւայլն, եւայլն, եւայլն, անդ ներկայ էին: Նոյնպէս ներկայ էին Սպանիոյ, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց, Փորթուկալի, Պրագլիւիոյ, Զվիցցերայի եւ Յունաստանի Դեսպանք, եւ Գաղղիոյ եւ Աւստրիոյ Դործակատարք:

Դեր. Ֆօկան, որ Անգղիոյ Մեարասրկիան ըլլալէ լատաջ,
Քսան տարի Սալֆօրաի Հովիւն եղած է, ծնած է ի Կլուչէսթէր
յամբ 1892, ի 15 Ապրիլի: Ինքն՝ Ֆօկան (de Courtfield Hert-
fordshire) Սալայի անդրանիկ որդին է:

Պատկեր թիւ 16

Էջ.	Տող	Վերահիւ.	Ընթերցի
362	10	զորս	զորս
362	16	ժողովրդոց	ժողովրդոց
362	20	ինչպէս	ինչպէս
364	33	եւայն	եւայն.
365	34	այլափոխուած	այլափոխուած.
367	7	ժամակներ	ժամանակներ.
376	19	Պսլանտ	Պոնալ
376	25	դոյացաբար	դոյացաբար
377	1	զգայութիւն	զգայութեան
377	3	որով	անով
380	24	փիլիսոփայութիւն	Երբ փիլիսոփայութիւնն
381	14	զոր կ'անուանէ:	զոր հասարակ կ'անուանէ
381	15	զգայարանքով	զգայարանքով
381	21	զանդիտանոց	զանգիտանոց
381	28	չհասկցող կան	չհասկցող ծանծաղամիտ
		ծանծաղամիտ	
382	32	մօտութեան	միութեան
382	34	ճերջապէս	վերջապէս
383	10	ինքզինքը	ինքզինքը
382	13	պէտք	պէտք է

ՊԱՏԿԵՐ տասն եւ ճինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանկեան
Դաւառաց եւ օտար երկիրներու համար
բղթատարի ծախսն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանդիչ քիշ 2 դանկեան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եեշիլ փողոց
Թիւ 1, ուր պէտք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ քերթին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU **BADGUERE**

Constantinople, Pera, rue YÉCHIL N° 1